

масштабу з центром у США), яку очолював Густав Шмідт. Ця місія організовувала місійні поїздки американських та європейських п'ятидесятницьких проповідників по теренах Польщі, Західної Білорусії та Західної України. Разом з ними активно починають працювати й п'ятидесятницькі проповідники з числа українців, що на початку 20-х рр. повертаються з США: І.Герис, П.Ільчук, Й.Антонюк та інші. 1929 році у с.Стара Човниця Луцького повіту відбувся Перший з'їзд п'ятидесятників Східної Польщі, Західної Білорусії та Західної України. На ньому було прийнято рішення про створення Союзу зборів християн віри євангельської з центром у Лодзі. Від українських п'ятидесятників до керівництва Союзу увійшли І.Панько, Г.Федишин, П.Ільчук та ще шість осіб. Союз мав аж три видавничі центри, які відповідно друкували релігійну літературу польською, російською та українською мовами. 1937 р. Союз об'єднував 500 громад з 18 197 віруючими, з яких приблизно вісім тисяч проживало на Волині.

Водночас з великими церковними п'ятидесятницькими утвореннями — Союзом зборів ХВС та Союзом ХЄВ — існувала низка менших угруповань, близьких до п'ятидесятників (наприклад, євангельські християни у дусі апостольському).

6.3. Переслідування віруючих у 30-ті роки.

Поновлення діяльності українських баптистів під час Великої Вітчизняної війни

Переслідування євангельських віруючих радянською владою практично почалось ще до їх офіційних утисків, що розпочалися з 1929 р. В Україні у 1927 р. вступило в силу положення про позбавлення служителів культу, під якими розумілись пресвітери, диякони, регенти, проповідники, деяких громадянських прав, в тому числі права обирати та бути обраними до органів влади, тобто вони отримали статус «позбавленців». «Позбавленці» обкладались особливим податком, не мали права бути членами профспілок, а тому не отримували допомогу при захво-

руванні, мали право лише на низькооплачувану роботу. Це був тяжкий удар для віруючих та їх родин. Дехто з служителів не витримував та писав заяву з проханням не вважати його більше служителем культу.

Багато євангельських віруючих стали жертвами розкуркулювання, під яке підпадали усі більш-менш міцні господарі. А досить багато віруючих у сільській місцевості й були саме такими господарями. Досить часто розкуркулювання було лише формальним приводом для розправи з віруючими саме за їх активну проповідницьку діяльність.

Розпочалося переслідування ведучих працівників союзів. Так, 1928 р. за звинуваченням у шпигунстві заарештовано секретаря Всеукраїнського союзу баптистів А.М.Букреева. Після тортур його відпустили помирати додому. Така практика доводити людину у катівнях НКВС до стану неминучої смерті, а потім відпускати її додому, де вона могла ще прожити лише декілька місяців, була властива саме цьому періоду.

Наприкінці 1928 р. припинено видавництво журналу «Баптист України».

Але починаючи з 1929 р., переслідування віруючих набуло систематичного та спланованого характеру. Для цього заздалегідь була підготовлена громадська думка. Центральні газети раз за разом зображували віруючих як агентів капіталізму та імперіалізму, як людей, ворожих до радянської дійсності. Тобто звучали вже добре нам знайомі обвинувачення у нелояльності до влади, на цей раз — радянської. 1 березня 1929 року Всесоюзна Центральна Рада Професійних спілок видала циркуляр «Про посилення антирелігійної пропаганди», в якому мова йшла про те, що релігійні організації служать прикриттям для антирадянської роботи куркульських та капіталістичних елементів. В тому ж дусі була прийнята й резолюція Другого всесоюзного з'їзду війовничих безбожників, що відбувся на початку квітня 1929 р. Результатом цієї масової антирелігійної кампанії стало прийняття 8 квітня 1929 р. Постанови ВЦВК РРФСР «Про релігійні об'єднання». І хоча ця постанова безпосередньо торкалась лише Росії, але її зміст суттєво вплинув й на правове положення віруючих й в Україні. Згідно з цими змінами в законодавстві, могли діяти лише зареєстровані громади. Незареєстровані громади оголошувались такими, що знаходяться поза законом, а їх діяльність тягла за собою карну відповідальність. Накладалась заборона на місіонерську роботу та релігійну пропаганду. По суті, дозволяло-

ся лише індивідуальне сповідання релігії, а її пропаганда заборонялася. Заборонялось надавати матеріальну допомогу членам церкви, створювати каси взаємодопомоги. Це був добре спрямований удар по віруючих та їх родин, якщо взяти до уваги той факт, що з 1927 р. в Україні служителі культу набули статусу «позбавленців» з усіма негативними наслідками цього статусу. Таким чином, служителів та їх родини ставили на межу голодної смерті. Віруючим заборонялось створювати кооперативи та виробничі артілі, а також проводити виховну роботу з дітьми, організовувати при церкві будь-які гуртки, навіть по вивченню Слова Божого. Тобто, практично дозволялось лише одне богослужіння. Район діяльності служителів культу обмежувався місцем проживання членів їх релігійного об'єднання та місцем знаходження відповідного молитовного будинку.

Але все ж таки і в цей час переслідування торкнулось у першу чергу саме активних служителів на ниві Божій. Так, 1929 р. було заарештовано казначея Всеукраїнського союзу баптистів Косолапова. Довгий час він провів у Харківській в'язниці, після чого його відпустили додому помирати.

1929 р. закривається журнал «Баптист» — орган Федеративного союзу баптистів. У тому ж році у зв'язку з відсутністю працівників та браком коштів припинив свою діяльність Всеукраїнський союз баптистів, інші регіональні союзи, а згодом й Федеративний союз. Остаточ-но Всесоюзний союз баптистів припинив свою діяльність 1935 р., коли були заарештовані останні члени його керівництва. 1930 р. пленум Ради Федеративного Союзу баптистів у Москві під головуванням М.В.Одінцова поновив схвалену Всеросійським з'їздом баптистів 1911 р. систему керівництва об'єднаннями громад шляхом призначення Союзом пресвітерів і надання їм звання уповноважених Союзу.

Щось подібне відбувалось і у євангельських християн. 1928 р. було припинено видавництво журналу «Християнин». 1930 р. діяльність Союзу євангельських християн була тимчасово припинена, але 1931 р. вона була відновлена. Головою союзу обрано Якова Івановича Жидкова. І.С.Проханов, який з 1928 р. перебував за кордоном, залишився почесним головою. Цей пленум євангельських християн також прийняв систему керівництва місцевими об'єднаннями через уповноважених Союзу.

У 1930 р. вийшла Постанова Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів СРСР «Про боротьбу з контрреволюційними елементами в керівних органах релігійних об'єднань». Згідно з цією постановою зі складу керівних органів релігійних об'єднань повинні бути виключені куркулі, «позбавленці» та інші ворожі до Радянської влади особи. Якщо вони залишалися керівниками громад, релігійне об'єднання знімалося з реєстрації. Оскільки всі служителі культу автоматично вважалися «позбавленцями», то ця постанова набувала тотального значення. Таким чином Радянська влада намагалася обезголовити керівництво релігійних об'єднань, залишити їх без служителів. Загроза зняття з реєстрації нависла над всіма релігійними об'єднаннями. Зняття з реєстрації означало позбавлення права функціонування релігійної громади. Якщо громада залишалась без служителя, який відмовився від служіння або був заарештований, вона також знімалась з реєстрації. Були випадки, коли одним за одним заарештовували трьох-чотирьох обраних громадою пресвітерів, щоб залишити її без служителя та зняти з реєстрації.

До 1931 р. більшість церков баптистів та євангельських християн припинила свою діяльність. В Україні залишилось менше десяти офіційно діючих церков. Але це не значить, що баптистських церков більш не було. Хоча багато церков дійсно припинило своє існування, деякі просто перейшли на нелегальний стан, продовжуючи проводити богослужіння таємно, по хатах. Проте і у цей вельми складний час продовжували виникати нові церкви. Багато віруючих дійсно втратило свою воцерковленість або навіть залишили баптистські громади, багато хто продовжував ревно працювати, ризикуючи своєю свободою і навіть життям. Так, у Києві 1934 р. виникла Дарницька церква, зібрання якої проходили у приватному будинку до 1937 р. Першим її пресвітером був Іван Петрович Біценко. Навіть у 1938 р, коли усі церкви у Києві були вже офіційно закриті, з молитовної групи, що збиралась на околиці міста на квартирі Добренка, виникла Києво-Святошинська церква.

Там, де церкви баптистів та євангельських християн жили у злагоді або навіть іноді проводили спільні служіння, вони проіснували довше — до 1936-1937 рр., тобто до початку масових репресій. Така ситу-

ація склалась, наприклад, у Вінниці та Дніпропетровську. До 1935 р. існували церкви (офіційно) у Києві та в Одесі.

З 1937 р. розпочалась друга хвиля гонінь. Ця хвиля продовжувалась до початку Великої Вітчизняної війни. Вона була апогеем сталінських репресій. Кожна радянська людина могла стати жертвою системи. Причому в цей період проводяться масові розстріли звинувачених у ворожому ставленні до радянської влади. Досить часто смертні вироки маскувались під формулю «десять років без права листування». 1937 р. було повторно заарештовано колишнього голову Всеукраїнського союзу баптистів А.П.Костюкова, який після ліквідації Союзу з 1932 р. звершував служіння пресвітера у Київській церкві (вперше його було засуджено на три роки 1933 р.). Його було засуджено на десять років без права листування, й додому він вже не повернувся. Хоча не відома точна дата його загибелі, але сумнозвісна формула «10 років без права листування» дає всі підстави вважати, що того ж року його було знищено. У цей час переслідуються не лише активні служителі, а й усі віруючі. Відомі випадки масових арештів членів помісних церков. Так, у Дніпропетровську 1940 р. за одну ніч було заарештовано двадцять баптистів, а через деякий час, також за одну ніч, приблизно стільки ж євангельських християн. Невдовзі всі вони були розстріляні.

Слід зазначити, що українські євангельські віруючі зазнавали переслідувань не тільки на радянській території, але також й на території Західної України, яка перебувала під контролем Польщі та Румунії. Але все ж таки була деяка різниця між становищем українських баптистів у Галичині та на Буковині. У Галичині віруючі зазнавали утисків, часто дуже жорстоких, подібних до тих, що зазнавали віруючі наприкінці ХІХ ст. у Російській імперії, від місцевих римо- та греко-католицьких священників та керованого ними натовпу, але не на офіційному рівні, бо польське конституційне право забезпечувало свободу совісті. Таке забезпечення прав віруючих на законодавчому рівні призвело до того, що на 1938 рік у Галичині було 115 баптистських громад і більше двох тисяч їх членів. На Буковині ж переслідування мали офіційний характер, бо православна церква була визнана державною у Румунії (цікаво, що у тридцятих роках прем'єр-міністром Румунії був патріарх місцевої православної церкви), а тому вихід із православної

церкви суворо карався державною поліцією. Особливо жорстоких утисків євангельські віруючі у Румунії зазнали, починаючи з 1938 р., коли були прийняті нові адміністративні акти про заборону молитовних зібрань віруючих. Але, незважаючи на це, український баптистський рух ширився і на цих землях.

1941 р. розпочалась Велика Вітчизняна війна. Ця об'єктивно негативна подія принесла деяке полегшення віруючим. Відомо, що у тому ж 1941 р. було закрито Союз войовничих безбожників та його часопис «Безбожник». Влада тимчасово припинила утиски віруючих, бажаючи таким чином консолідувати всі сили суспільства на боротьбу з ворогом. Євангельські віруючі не залишились осторонь всенародного лиха. В перші ж дні війни Всесоюзна Рада євангельських християн розіслала до всіх громад лист з закликом активно виступити на захист Батьківщини. У травні 1942 р. представники союзів баптистів та євангельських християн підписали лист-звернення до усіх євангельських віруючих. В цьому листі викладено погляд на війну з християнської точки зору: «Небезпека для Євангелія велика... Дорогому для усіх християн імені Христа Німеччина бажає протипоставити ім'я кровавого фюрера. Хай кожен брат і кожна сестра виконує свій обов'язок перед Богом та перед Вітчизною... Будемо ми, віруючі, кращими воїнами на фронті та кращими працівниками у тилу! Любима Батьківщина повинна залишитись вільною...» Цей лист знаменував початок процесу об'єднання між баптистами та євангельськими християнами на рівні керівництва союзів, бо підпис під ним стояв «Ваші брати во Христі — члени тимчасової Всесоюзної ради євангельських християн та баптистів — Я.І.Жидков, Андріїв, Орлов, М.І.Голяєв, О.В.Карєв та інші.»¹ Цікаво, що дехто з тих, хто підписав цей лист, у той час знаходився в містах позбавлення волі, наприклад Я.І.Жидков, якого 1938 р. було засуджено на вісім років. Тимчасова рада євангельських християн та баптистів була створена у травні 1942 р. в Москві. До її складу увійшли по чотири представники з боку кожного союзу: з боку баптистів — М.І.Голяєв, М.О.Левінданто, П.І.Малін, Ф.Г.Патковський; з боку євангельських християн — М.А.Орлов, Я.І.Жидков, О.В.Карєв,

¹ История евангельских христиан-баптистов в СССР. — С. 129-130.

О.Л.Андріїв (І.А.Голяєв входив на початку роботи цього органу до його складу, але він невдовзі, у тому ж 1942 р. помер). Як вже зазначалось, дехто з них знаходився в той час в місця позбавлення волі. Тобто, є всі підстави вважати, що поява цієї ради та початок об'єднання зверху були ініційовані з боку державної влади.

Потрібно усвідомити, що вищезгадані процеси проходили на рівні керівництва союзів, бо на окупованій території об'єднання баптистів та євангельських християн проходило стихійно, незалежно від волі керівництва союзів. Безумовно, що саме це об'єднання було проявом волі пересічних віруючих до спільності. Це викликало й динамічний ріст громад. Переважно громади росли за рахунок віруючих, які відпали у тридцяті роки, а зараз повертались до баптистів, хоча було й масове навернення до Бога невірних під час всенародної трагедії. Цьому сприяло й те, що окупаційна влада дивилась на віруючих досить лояльно, що було різким контрастом з передвоєнними утисками з боку радянської влади. Нерідкими були й випадки, коли окупаційна влада надавала віруючим кращі будинки для проведення постійних богослужінь. Так, у Дніпропетровську об'єднаній громаді віруючих, яка налічувала більш восьмисот осіб, надано Будинок культури шкіряників, який знаходився у центрі міста. Ці процеси логічно вели й до організаційного об'єднання союзів. Після диверсійних актів з боку радянської агентури у Києві та реакції на них з боку німецької влади не могло бути й мови про те, щоб провести тут якийсь з'їзд. Він відбувся наприкінці 1942 р. у Дніпропетровську. На нього з'їхались представники громад баптистів та євангельських християн з усієї України. Делегати звітували, що у Східній Україні було 713 баптистських громад, в яких нараховувалося 32 тисячі членів. На цьому з'їзді було створено Дніпропетровське Всеукраїнське об'єднання євангельських християн-баптистів. Рада союзу знаходилась у Дніпропетровську (звідси й назва союзу). Головою цього союзу було обрано Данила Даниловича Шаповалова (1909-1980), який в останні роки свого життя до 1977 року звершував служіння старшого пресвітера по Харківській області та помер у 1980 р. за загадкових обставин. 1941 р. його було обрано, а у 1942 р. посвячено на пресвітерське служіння. У 1942 р. його обрано головою союзу ЄХБ. Секретарем союзу було обрано Олексія Гнатовича Бордовського. Союз почав видавати часопис «Мо-

лодой виноградики». Він виходив у рукописному виді. Його друкування планувалося налагодити в Новомосковську (Дніпропетровська область), але у зв'язку з наближенням лінії фронту цього не сталося. У Новомосковській друкарні розпочався видрук пісенників, але робота над ними також не була закінчена. 1943 р. відкрились курси регентів. Наступний з'їзд 1943 р. у зв'язку з наближенням фронту та масовою евакуацією населення не було можливості провести у Дніпропетровську, тому він відбувся у Кіровограді.¹

Повернення радянської влади принесло з собою й повернення утисків віруючих. Практично усе керівництво Всеукраїнського союзу було заарештовано. Заарештовувались також й просто активні члени євангельсько-баптистських громад. Це викликало цікавий феномен у свідомості українських віруючих: хоча про німців говориться як про окупантів, проте відзначається, що вони дали віруючим волю; водночас про радянську армію говориться як про «наших», тобто віруючі ідентифікують себе саме з радянською владою, але відзначається, що повернення «наших» принесло з собою нові утиски. «Прийшли німці, дали свободу, прийшли наші, молитовні будинки закрили, братів заарештували», — цю фразу можна часто почути від віруючих старшого покоління. Багато хто з керівництва Всеукраїнського союзу з подякою пригадують невідому сестру з Дніпропетровської громади, яка працювала у місцевій в'язниці секретаркою (або медичним працівником), і якій вдалось зробити так, що більшу частину свого десятирічного строку віруючі відбували саме в цій в'язниці. Звичайно, що умови у в'язниці відрізнялись від умов у сибірських концтаборах, але тут, в Україні, ув'язнені мали з боку місцевих віруючих допомогу, як матеріальну, так й моральну. Нерідко місцева віруюча молодь збиралась під стінами в'язниці та співала для своїх заарештованих братів.

Повернення Радянської влади принесло з собою й мобілізацію до лав радянської армії. Дехто з віруючих притримувався послідовних пацифістських поглядів, нерідкими були розстріли за відмову служити в армії. Багато віруючих, не відмовляючись служити в армії, заявляли

¹ Також існує думка, що під час війни відбувся лише один з'їзд у 1943 році у Дніпропетровську. Дет. див.: Домашовець Г. Нарис історії української євангельсько-баптистської церкви. — Ірвінгтон-Торонто, 1967. — С. 222.

5

про свої релігійні погляди та відмову від зброї. Це закінчувалось направленням їх до складу медсанбатів, частин зв'язку, служб тилу, були й випадки позбавлення їх волі або навіть розстрілу. Але були й віруючі, які проходили службу безпосередньо в діючій армії.

6.4. Становище і діяльність союзу євангелістських християн-баптистів у повоєнні роки

Якщо окупація принесла з собою й об'єднання віруючих, то після встановлення радянської влади знов почались розділення у вже об'єднаних громадах. Баптисти переважно звинувачують у цьому емісарів євангелістських християн, які приїжджали з Москви.

Але водночас почалось й об'єднання, санкціоноване з боку влади. Як вже зазначалося, 1942 р. було створено Тимчасову раду євангелістських християн та баптистів. 1944 р. було отримано дозвіл на проведення Все-союзної наради євангелістських християн та баптистів. Ця нарада відбувалась з 25 по 29 жовтня 1944 р. На ній були присутні сорок п'ять делегатів з правом ухвального голосу, серед них такі відомі діячі, як: Орлов М.О., Жидков Я.І., Карєв О.В., Голяєв М.І., Малін П.І., Моторін І.І., Андріїв А.Л., Патковський Ф.Г., Левінданто М.О. Серед делегатів було й сім жінок. Деякі з делегатів були спеціально звільнені з місць позбавлення волі для участі в цій нараді. Але були й такі віруючі, які відмовились брати у цій нараді участь, вбачаючи в цьому заході компроміс з безбожною владою. Вони вирішили страждати у в'язницях та таборах, ніж піти на компроміс. Безумовно, що проведення цієї наради було найменш санкціоновано, якщо ні ініційовано, владою. Це можна пояснити тиском на Й.В.Сталіна з боку союзників під час Тегеранської (1943 р.) та Ялтинської (1944 р.) зустрічі, які вимагали полегшення долі радянських віруючих. Але, як би то не було, рішення цієї наради відповідало багаторічному бажанню та мріям пересічних віруючих, як баптистів, так і євангелістських християн, про об'єднання та спільну